

CULTURAL VALUE IN GÜMÜŞHANE - KÖSE

During the 2007 surface survey in Gümüşhane and its environment, cultural heritages within the old borders of Köse were examined, and they were certified with technical drawings and photographs. The architectural structure consisting of mosques, churches, a tumulus and many moulds is very significant as it reflects the features of the period.

Anahtar Sözcükler: Gümüşhane, Köse, Kültür, Sanat Eserleri.

Keywords: Gümüşhane, Köse, Culture, Artwork.

Gümüşhane ve çevresinde yapılan 2007 Yüzey Araştırmasında, Köse İlçe sınırları içerisindeki kültür varlıkları tespit edilmiş, çizimleri yapılarak, fotoğrafları çekilmiş ve tanıtılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı izniyle tamamlanan yüzey araştırması, Süleyman ÇİĞDEM başkanlığında, Haldun ÖZKAN'ın da katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Gümüşhane'nin eskiçağı, arkeolojisi ve sanat tarihi ile ilgili çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Mevcut eserlerde, ilin tarihinin M.Ö. 3. binlere kadar indiği ifade edilmekte ise de, bununla ilgili net bulgulara henüz ulaşılamamıştır.¹ Bu nedenle yapılan çalışma bölgenin tarihini aydınlatma açısından önemlidir. Gerçekleştirilen yüzey araştırması sonucunda elde edilecek bulgu ve belgeler ışığında daha sağlıklı neticelere ulaşılabilecektir. Bölgenin tarihi çağları ile ilgili yazılı bilgilere, en erken Hitit kaynaklarında rastlanılmaktadır.² Urartu Devletinin M.Ö. 585'lerde yıkılmasından sonra Urartu baştanısı Haldi'ye tapan insanların bir kısmının Gümüşhane ve civarına geldikleri, bu insanların bölgeye tanrılarının isimlerini verdikleri belirtilmektedir.³

Gümüşhane, Doğu Karadeniz'deki Zigana Dağları ile Gümüşhane Dağlarını birbirinden ayıran ve güneydoğu - kuzeybatı doğrultusunda akarak Karadeniz'e ulaşan Harşit Çayı'nın yerleştiği dar bir vadide, deniz seviyesinden yaklaşık 1150 m. yükseklikte kurulmuştur. Şehrin kurulduğu yerin önemi, yakınında bulunan ve işletilmesi oldukça

eski dönemlere kadar giden gümüş yataklarının varlığına dayandığı gibi, bir taraftan da bu yerin eski bir ulaşım yolu üzerinde bulunmasından kaynaklanır. Zira Doğu Karadeniz kıyılarının önemli bir liman şehri olan Trabzon'u İran Azerbaycan'ına bağlayan tarihi yol, Harşit Vadisi'ni takip etmektedir. Gümüşhane yöresinin eski tarihi ve şehrin ne zaman kurulduğu hakkında kesin bilgi yoktur. Bununla birlikte şehrin ilk kurulduğu yerin, yukarıda belirtilen alanda olmadığı ve iki defa yer değiştirdikten sonra bugünkü mevkiine yerleştiği bilinmektedir. Gümüşhane ilk defa, günümüzde Canca adıyla bilinen ve bugünkü şehrin kuzeybatısında bulunan mahallenin olduğu yerde kurulmuştu. Bütün eski kaynakların tasvirlerine göre gümüş yatakları da bu mevkide bulunuyordu. Bu sebeple şehrin adı, Türk kaynaklarında Canca biçiminde geçmektedir. İskender döneminden sonra, Roma İmparatorluğunun sınırları içine giren Canca Kalesi, bu İmparatorluğun ikiye ayrılmasından sonra da Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kalmıştır.⁴

VII. yüzyıl sonları ile VIII. yüzyıl başlarında yöreye Müslüman Arapların akınları ulaşmış, Müslümanlarla Bizanslılar arasında birkaç defa el değiştirmiştir. Harşit Vadisi ve bu arada Canca Kalesi (Gümüşhane) Selçukluların en erken ulaştığı yerler arasındadır. Tuğrul Bey döneminde Selçukluların Bizans'a karşı kazandığı ilk zafer olan Pasinler Savaşı'ndan (18 Eylül 1048) sonra Gümüşhane dolayları geçici de olsa bir süre Türklerin elinde kalmıştır. Malazgirt Savaşının

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Erzurum

1 G. Akagün Uslu, Gümüşhane ve Çevresi Tarihi-Sanat Eserleri, İstanbul, 1980, s. 1.

2 N. Adontz, Histoire D'armenie Les Origines Du X. Siecleau VI, Paris, 1946, s. 26; H. Ertem, Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini, Ankara, 1973, s. 23; Süleyman Çiğdem-Haldun Özkan-Hüseyin Yurttaş, "2002 Yılı Gümüşhane ve Bayburt İlleri Yüzey Araştırması", 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, Ankara, 2004, s. 167-178; Süleyman Çiğdem-Haldun Özkan-Hüseyin Yurttaş, "2003 Yılı Gümüşhane Yüzey Araştırması", 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. I, Ankara, 2005, s. 285-299; Süleyman Çiğdem-Haldun Özkan-Hüseyin Yurttaş, Nurettin Öztürk, "2004 Gümüşhane Yüzey Araştırması", 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, Ankara, 2006, s. 57-70; Süleyman Çiğdem-Haldun Özkan-Hüseyin Yurttaş, Nurettin Öztürk, "2005 Gümüşhane Yüzey Araştırması", 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. I, Ankara, 2007, s. 501-512; Haldun Özkan, "Gümüşhane Yüzey Araştırmasının Ara Değerlendirilmesi ve 2004 Yüzey Araştırmaları", IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Erzurum, 2006, s. 361-368; S. Çiğdem, Gümüşhane Bölgesinin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları, Erzurum, 2008, s. 23.

3 Uslu, s. 2-3; A. Bryer-D. Winfield, The Byzantine Monocent and Topography of the Pontus, Washington, 1985, s. 300.

4 süls- nesh yazılarını öğrendi. Dîvân-ı Hümâyun Kalemî'nde çalıştı. Müsîka-ı Hümâyun ve Hademe-i Hümâyun yazı muallimliği vazifesinde bulundu. Bursa Ulu Câmii yazılarının tamirinde Abdülfettah Efendi ile birlikte çalıştı. 1297 (1880) yılında vefat etti. (Bkz. M. Kemal İnal, a.g.e., s. 384; Şevket Rado, a.g.c., s. 220; Ali Alpaslan, a.g.e., s. 140; Muhittin Serin, a.g.e., s. 147)

4 M. Tuncel, "Gümüşhane" Mad., TDV, İslam Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul, 1996, s. 273-276.

kazanılmasından sonra, Erzincan yöresine hakim olan Emir Mengücek Gazi, Gümüşhane dolaylarını zapt ederek Erzincan İmaretine bağladı. Anadolu Selçukluları zamanında Gümüşhane, Harşit Vadisi'nden geçerek Maçka'ya kadar ilerleyen Melik II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve atabegî Mübârizüddin Ertokuş kumandasındaki kuvvetler tarafından ele geçirilmiştir. Moğol istilası başladıktan sonra Anadolu'nun birçok yeri gibi Gümüşhane ve çevresi de İlhanlıların hakimiyeti altına girdi. Akkoyunlular, Karakoyunlular arasında el değiştirdi. Zaman zaman da Trabzon Rum Devleti'nin idaresine girmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in bu devlete son vermesi üzerine de Osmanlı topraklarına katıldı. Kanuni Sultan Süleyman Döneminde şehrin yerindeki ilk değişiklik gerçekleşti. Yeni gümüş yataklarına daha yakın olan mevkide Süleymaniye Camii adı verilen bir cami ile bu cami çevresinde elli kadar evin inşası emredildi. Bu şekilde günümüzde Süleymaniye Mahallesi ya da Eski Gümüşhane adı verilen şehrin temelleri atılmış oldu. 1647 yılında buraya gelen Evliya Çelebi de maden yataklarının zenginliğini anlaşıp bazısı kapalı, bazısı işleyen yctmiş gümüş madeni ocağı bulunduğunu, bu tarihte darphanesinin çalışmadığını, fakat üzerinde Canca yazılı sikkeler gördüğünü söyler.⁵ XIX. yüzyılda maden ocaklarının önemini kaybettiği, 1847 yılında Gümüşhane'yi ziyaret eden Banlı seyyahlardan Hommaire de Kellin bu konuya hiç temas etmemesinden de anlaşılmaktadır.⁶ I. Dünya Savaşının ardından yeni şehirde henüz resmi daireler inşa edilmeğinden, idari binalar olarak Harşit Vadisinde eskiden beri mevcut yazlık konaklardan faydalanılmıştır. 1922 yılında Hükümet Konağı yapılıncaya yöneticiler burada çalışmaya başlamış, bundan sonra konut sayısı artmıştır. 1922'de dört beş konak ve birkaç handan ibaret olan Gümüşhane, zamanla büyüdü ve Cumhuriyet Döneminden sonra da bütün ticaret ve yönetim etkinliği Harşit Vadisi'ndeki yeni Gümüşhane'de toplanmıştır.⁷

Gümüşhane bölgesinde yapılan yüzey araştırmasının bir bölümünü de Köse ve çevresindeki kültür varlıkları oluşturmaktadır. Harşit Çayı'nın güneyi, kuzey kesimine nazaran daha düz olduğu için, höyük yerleşimleri çokça görülmektedir. Bu nedenle Köse ve çevresinde yer alan kültür varlıklarının çoğunluğunu höyükler meydana getirmektedir.

Tilkitepe Tümülüsü: Köse ilçe merkezinin yaklaşık 2.5 km güneyinde, Köse-Kelkit karayolunun yaklaşık 700 m. batısında yer almaktadır.⁸ Dromoslu mezarın dromosu 6.70 m. uzunluğunda olup, 0.90 m. genişliğinde bir girişi

bulunmaktadır (Çizim: 2). Mezar kısmı kesme taş bloklarla dikdörtgen olarak tasarlanmış, 2.00 x 1.13 m. ebatlarındadır. Dromosun duvarları harçsız olarak örülmüştür. Mezar odasına 0.50 x 0.50 m. ölçülerinde kare bir girişle ulaşılmaktadır. Büyük blok taşlarla örülen duvarların üzeri, yuvarlak beşik tonoz bir örtü ile kapatılmıştır. Taşların bazıları yerlerinden düşmüş ve mezar odasının zeminini doldurmuştur. Temiz bir taş işçiliğine sahip olan mezar odası, önemli bir şahsiyet için inşa edildiğini göstermektedir. Ana yoldan 70 m. yükseklikte bir tepe üzerinde kurulan Tümülüs kaçak kazılarla tahrip edilmiş olmasına rağmen büyük oranda özelliklerini kurmaktadır. Bölgenin tarihsel sürecinin aydınlatılmasında önemli bir kanıt durumundaki tümülüste bir an önce kurtarma kazısı yapılması gerekmektedir. Mezar büyük bir olasılıkla Geç Roma, Erken Bizans dönemine tarihlendirilebilir (Resim:1-3).

Maltepe Höyük: Köse İlçesinin 3 km. güneydoğusunda, Eski Bayburt-Köse yolunun kuzeyindedir. Yoldan yaklaşık 300 m. mesafede, 55 m. yükseklikte. Yüzeyle Karaz, Roma ve Ortaçağ keramikleri bulunmuştur.⁹ Höyüğün üst kısmında kaçak kazılar yapılmıştır (Resim:4).

Özbeyle Köyü Camii: Özbeyle Köyü Köse'nin 9 km. güneydoğusundadır. Köy içerisinde bulunan cami 10.00 x 7.70 m. ebatlarındadır, ahşap destekli kare planlı olup, ortası kırkgen örtü ile yanlar kuzey-güney istikametinde uzatılmış ahşap kirişlerle kapatılmıştır. Ortada dört ahşap direk bulunmaktadır. Yapı malzemesi olarak moloz taş ve ahşap kullanılmıştır. Kesme taştan inşa edilen mihrabı ile ahşap minberi bezemesizdir. İçeride, girişin üzerinde mahfile yer verilmiştir. Kuzey duvarında giriş dışında açıklık bulunmaktadır. Caminin üst örtüsü ve taşıyıcıları orijinalliğini korumaktadır (Resim:5-6).

Örenşar Camii: Örenşar Köse'nin 15 km. doğusundadır. 9.00 x 7.55 m. boyutlarındaki cami kare planlıdır (Çizim:1). Moloz taşla inşa edilen caminin beden duvarları sonradan mozaik malzeme ile kaplanmıştır. Üstü düz ahşap tavan olan caminin girişi üzerinde yer alan kitabesinden H.1251 / M. 1835 tarihinde Muhammed b. Emin(?) tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kesme taş mihrap, üzerinde kıvrık dallardan oluşan bitkisel süslemeli bordürü ile orijinaldir. Ahşap minberi son yıllarda yenilenmiştir (Resim:7-10).

Örenşar/Viranşehir Höyüğü I: Bir grup halinde görünen Örenşar Höyükleri, köyün yaklaşık 1 km. kuzeyinde Bayburt-Köse yolu

5 Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul, 1966, C2, s. 592-593.

6 Tuncel, s.273-276.

7 Tuncel, s.273-276.

8 Çiğdem, s. 75.

9 Çiğdem, s. 58.

üzerinde, yoldan köye doğru 50 m. içeride bulunmaktadır. Yer yer kaçak kazı izleri ile beraber, sürekli tarla açılması dolayısıyla ancak köye giden yol seviyesinden en fazla 2-5 metre arasındaki yüksekliği mevcuttur. Yüzeide Erken Tunç, Demir, Roma Dönemi ile Ortaçağa ait keramiklere rastlanmıştır (Resim: 11).

Öreşar/Viraneşehir Höyüğü II: Öreşar I Höyüğü'nün hemen kuzeyinde yer almaktadır. İkiz tepe şeklindeki yerleşimde Eski Tunç, Demir Çağ, Helenistik, Roma, Ortaçağ ve yakın dönem keramik bulguları mevcuttur (Resim: 11).

Öreşar/Viraneşehir Höyüğü III: Öreşar I ve II nolu Hüyüklerin güney doğusunda doğal bir yamacın üst kısmında bulunmaktadır. Eski Tunç, Demir Çağ, Helenistik, Roma, Ortaçağ ve yakın dönem ait keramik buluntularına rastlanmıştır¹⁰ (Resim:11).

Salyazı Höyüğü: Kösen'in 19 km. kuzeydoğusundadır. Höyük Köse- Bayburt yolunun yaklaşık 100 m. güneyinde yer alan gölün hemen kuzeydoğusundadır. Yoğun bir keramik buluntusuna rastlanmayan höyükte, Demir Çağ özellikleri gösteren keramik parçalar ele geçirilmiştir.¹¹ Günümüzde mesire yeri olarak kullanılan höyük alanında, yürüme yolları oluşturulmuştur (Resim:12).

Yaylın Köyü Kilisesi: Yaylın Köyü Köse'nin 12 km. kuzeydoğusundadır. Kilisenin üslup özellikleri sebebiyle XIX. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır. 13.00 x 9.80 m. boyutlarındaki kilisenin duvar köşeleri, kapı ve pencereleri kesme taş, diğer kısımları moloz taş ile yapılmıştır. Kilise üç nefli bazilikal planlıdır. Ortada yer alan dört sütun ve apsis önündeki iki paye ile naos mekânın üç nefe bölünmüştür. Doğudaki üçlü apsis düzenlemesi içten ve dışta yarım yuvarlak plan göstermektedir. Üst örtüsü sağlam olup içten beşik tonoz dıştan kırma çatıdır. İç mekân mazgal pencereler ile aydınlatılmıştır (Resim:13-15).

Karakilisetep Höyüğü: Köse'nin 5 km. kuzeydoğusunda yer alan Kabaktepe Köyünün 600 m. güneydoğusunda Bayburt-Köse yolunun hemen kuzeyinde, yoldan yaklaşık 30 m. yüksekliktedir. Höyükte Demir Çağ ve Roma dönemi keramikleri ile karşılaşmıştır¹² (Resim:16).

Kazlar Boğazı Höyüğü: Kabaktepe-Gökçe Köyleri arasında Kabaktepe Köyünün 1 km. doğusunda, Bayburt-Köse karayolunun hemen kuzeyinde, yol seviyesinden 50 m. yüksekliktedir. Yüzeide Demir Çağ ve Geç Dönem ait keramikler mevcuttur¹³ (Resim:17).

Özellikle höyüklerle dikkati çeken Köse

ve çevresi, Tilkitepe Tümülüsü ile büyük bir önem arz etmektedir. Tümülüste yer alan mezarın kazı ile ortaya çıkarılması ve ziyarete açılması gerekmektedir. Gümüşhane ilinin, höyük açısından en zengin yöresi Köse ilçesidir. Arazinin bu kesimde düz oluşu, yerleşimlerin de sayıca çok olmasına sebep teşkil etmiştir. Höyüklerde ele geçirilen yüzey buluntuları daha çok Demir Çağ ve Roma dönemine aittir. Yer yer Orta Çağ seramikleri de görülmektedir. Gümüşhane bölgesinde inşa edilen camilerin pek çoğunda olduğu gibi Köse'de ter alan camiler de ahşap direkli ve moloz taş duvar örgülü yapılarıdır. Süsleme fazla görülmez. Bölgedeki kiliseler çoğunlukla üç veya tek nefli yapılarıdır. Duvarları moloz taş örgülü ve içleri düz alçı sıvalıdır. Bazı kiliselerde fresko süslemeleri yer alır. Bölgede inşa edilen kiliselerin büyük bir çoğunluğu XIX. yüzyıla aittir. Yörede tespit edilen tüm kültür varlıklarının koruma altına alınarak gelecek nesillerle aktarılması gereklidir.

KAYNAKLAR

A. Bryer- D. Winfield, *The Byzantine Monoment and Topography of the Pontus*, Washington, 1985.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Sadeleştirilenler, T. Temelkuran, N. Aktaş, M. Çevik), C.2, İstanbul, 1966.

G. Akagün Uslu, "Gümüşhane'nin Tarihçesi ve Turistik Değerleri", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)*, Ankara, 1991, s. 141-153.

G. Akagün Uslu, *Gümüşhane ve Çevresi Tarihi-Sanat Eserleri*, İstanbul, 1980.

H. Ertem, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara, 1973.

Haldun Özkan, "Gümüşhane Yüzei Araştırmasını Ara Değerlendirilmesi ve 2004 Yüzei Araştırmaları", IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Erzurum, 2006, s. 361 - 368.

Hüseyin Yurttaş, "Gümüşhane Süleymaniye (Ulu) Camii, Çeşmesi, Haziresi ve Hacı Tahir Efendi Türbesi" *Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, S.12, Erzurum, 2007, s. 61-72.

M. Tuncel, "Gümüşhane" Mad., TDV İslam Ansiklopedisi, C.14, İstanbul, 1996, s.273-276.

10 A. Sagona-C. Sagona, "Archaeology at The North-East Anatolian Frontier", *I An Historical Geography and a Field Survey of The Bayburt Provinc*, Louvian-Paris-Dudley, M. A., 2004, s. 152-153 ; Çiğdem, s. 58.

11 Sagona-Sagona, s. 151; Çiğdem, s. 59.

12 Sagona-Sagona, s. 156. ; Çiğdem, s. 59.

13 Sagona-Sagona, s. 156. ; Çiğdem, s. 59

M. Yüksel, Gümüşhane Kitabeleri, İstanbul, 1997.

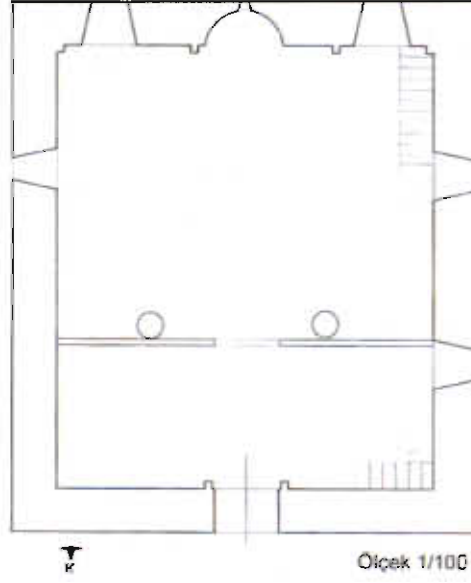
Süleyman Çiğdem - Haldun Özkan - Hüseyin Yurttas, "2002 Yılı Gümüşhane ve Bayburt İleri Yüze Araştırması", 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, Ankara, 2004, s. 167-178.

Süleyman Çiğdem - Haldun Özkan - Hüseyin Yurttas, "2003 Yılı Gümüşhane Yüze Araştırması", 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. I, Ankara, 2005, s. 285-299.

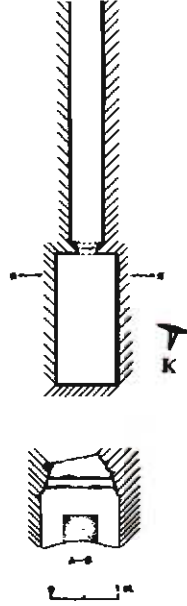
Süleyman Çiğdem - Haldun Özkan - Hüseyin Yurttas, Nurettin Öztürk, "2004 Gümüşhane Yüze Araştırması", 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II, Ankara, 2006, s. 57-70.

Süleyman Çiğdem - Haldun Özkan - Hüseyin Yurttas, Nurettin Öztürk, "2005 Gümüşhane Yüze Araştırması", 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. I, Ankara, 2007, s. 501-512.

ÇİZİMLER VE RESİMLER

Çizim - 1 Örenşar Camii

Çizim - 2 Tilkitepe Tümlüsü (S. Çiğdem'den)

Resim - 1 Tilkitepe Tümülsü

Resim - 2 Tilkitepe Tümülsü

Resim - 3 Tilkitepe Tümülsü

Resim - 4 Maltepe Höyük

Resim - 5 Özbeyli Köyü Camii

Resim - 6 Özbeyli Köyü Camii

Resim - 7 Örenşar Camii

Resim - 8 Örenşar Camii İnşa Kitabesi

Resim - 9 Öreňsar Camii mihrabı

Resim - 10 Öreňsar Camii mahfili

Resim - 11 Öreşar I-II-III Höyükleri

Resim - 12 Salyazı Höyüğü

Resim - 13 Yaylım Köyü Kilisesi

Resim - 14 Yaylım Köyü Kilisesi

Resim - 15 Yaylım Köyü Kilisesi

Resim - 16 Karakilisetepede Höyüğü

Resim - 17 Kazlarboğazi Höyüğü